

Tusculum

2020
SOLIN-13

Tusculum

13

Solin, 2020.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

13

Solin, 2020.

Sadržaj

7-21	Dražen Maršić	Studije o isejskoj carskoj skupini (II) – Isejski lorikat iz Arheološkoga muzeja u Zagrebu
23-31	Nikola Cesarik	<i>Veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo</i> (ad CIL 3, 2028 = 8753)
33-40	Silvia Bekavac	<i>Lex arae Dianae in Aventino</i> na natpisu iz Salone
41-62	Dino Demicheli	Epigrafski spoliji iz Zvonimirove ulice u Solinu
63-72	Ivo Donelli	Vrste kamena otkrivene na trasi plinovoda u Solinu
73-82	Nenad Cambi	<i>Spolia</i> u Gašpinoj i Aljinovićevoj mlinici u Solinu
83-89	Michael Ursinus	Ottoman <i>Çiftlik</i> / <i>Zemin</i> Holdings in the Grounds of Ancient Salona and the Ager Salontanus before the Fall of Klis (1537)
91-116	Arsen Duplančić	Prilog povijesti početaka arheologije u Saloni
117-134	Ivan Šuta	Skica nacрта ceste Klis – Split iz 1807. godine
135-161	Tonći Čičerić	Prilozi za biografiju admirala Antona Račića
163-178	Josip Dukić – Bernard Dukić	Odnos don Frane Bulića i fra Ivana Markovića u kontekstu polemike o sv. Dujmu i apostolicitetu splitske Crkve
179-186	Lidija Fištrek	Elementi performansa u stvaralaštvu Joze Kljakovića
187-227	Ivan Matijević	Njemačka protuzračna obrana u Solinu između ožujka i listopada 1944.
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nikola Cesarik

Veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo (ad CIL 3, 2028 = 8753)

Nikola Cesarik
Hrvatska akademija
znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i
društvene znanosti u Rijeci
Ružičeva 5
HR, 51000 Rijeka
ncesarik@gmail.com

Posredstvom rukopisnih inačica sačuvan je iznimno zanimljiv podatak o danas izgubljenom natpisu iz Salone, podignutom u čast L. Precilija Klementa Julijana, primipilara i prefekta tabora V. legije Makedonike (CIL 3, 2028 = 8753). Spomenik su posredstvom nekoliko (vjerojatno trojice) muških osoba dali podići *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato Augusti et missi sunt Q. Futio Lusio Saturnino M. Seio Varano consulibus*, a s obzirom na dataciju navedenoga konzulskog para (početak Klaudijeva principata), taj se natpis pokušao povezati s Plinijevim navodom da je Klaudije dao naseliti veterane u Sikule. Autor odbacuje takvu mogućnost te zaključuje da navedeni veterani nisu bili naseljeni na području Dalmacije, što je vjerojatno bio razlog zašto su dali imenovati opunomoćenike kako bi se podizanje počasnoga spomenika na području Salone sprovelo u djelo.

Ključne riječi: Salona, patron, veterani, *legio V Macedonica*, Mezija, P. Memmius Regulus

UDK: 930.2:003.071(497.58Solin)

355.12 Makedonika:321.63Precijije, L.(497.58Solin)“00“

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. srpnja 2020.

Uvod

Posredstvom rukopisnih inačica sačuvan je iznimno zanimljiv podatak o danas izgubljenom natpisu iz Salone, podignutom u čast L. Precilija Klementa Julijana, primipilara i prefekta tabora V. legije Makedonike.¹ Spomenik su dali podići *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato Augusti et missi sunt Q. Futio Lusio Saturnino M. Seio Varano consulibus*, a s obzirom na dataciju navedenoga konzulskog para (početak Klaudijeva principata), taj se natpis pokušao povezati s Plinijevim navodom da je Klaudije dao naseliti veterane u Sikule.² No da bih o tome iznio vlastito mišljenje, dužnost mi najprije analizirati osnovne sadržajne elemente samoga natpisa.

Kao prvo, riječ je o natpisu koji se sačuvao posredstvom dvaju prijepisa, od kojih oba sadrže velik broj očitih pogrešaka. Godine 1873., natpis je pod brojem 2028 uvršten u prvo izdanje trećega sveska CIL-a, a Mommsen je u njemu preuzeo redakciju koju je – posredstvom jednoga

rukopisnog prijepisa – načinio isusovački erudit Francesco Antonio Zaccaria (sl. 1).³

Budući da taj prijepis sadrži velik broj očitih pogrešaka, Mommsen je u svojoj prvoj redakciji pokušao ispraviti određene nelogičnosti, no naknadno je otkrio da je prijepis istoga natpisa načinio i Šimun Ljubavac (sl. 2), što mu je u drugoj redakciji omogućilo načiniti potpuniju restituciju određenih sadržajnih elemenata natpisa.⁴ Nešto kasnije, godine 1902., natpis je pod brojem 8753 uvršten i u suplement trećega sveska CIL-a, gdje su paralelno prikazani prijepisi Šimuna Ljubavca i Francesca Antonija Zaccarije. Interpolacijom dvaju prijepisa, natpis je pridružen epigrafskim bazama sa sljedećom restitucijom:

L(ucio) Praec[i]l[i]o L(uci) f(ilio) Clementi / Iuliano / pontif(ici) quinquennal(i) desig(nato) / fl(ami)ni patrono coloniae / primipilari leg(ionis) V Macedonicae / praefecto castrorum / leg(ionis) eiusdem veterani qui / militaver(unt) sub P(ublio)

1 CIL 3, 2028 = 8753. Ovaj rad predstavlja neznatno doručeno poglavlje moje doktorske disertacije, koja je po potrebi citirana radi lakšega snalaženja u činjeničnom materijalu.

2 G. Alföldy 1964, str. 177-179; J. J. Wilkes 1969, str. 114.

3 Zaccaria je natpis objavio posredstvom rukopisa *MS. Spal. Lib. n. III*, i to unutar priloga pod naslovom *Marmora Salonitana*, pridruženom na kraju 2. sveska Farlatijeva kapitalnog djela *Illyricum sacrum* (usp. F. A. Zacharia 1753, str. xiii, br. XIII).

4 EE 4, 259.

L. FL. PRAET. CLEM̄ENT. IULIAN. PONTIF.
QVINQVENNAS. DESIGNATO. FLAMINI
PATRON. COLONIAE. PRIMIPLI. LEG. V.
MACEDONICAE. PRAEFECT. CASTRORUM
LEG. EIVSDEM. VETERANO. QUI MI
LITAVER. SVB. AVR. MEMTINO. REGVLO
ANGRELI ET MISSI SVNT. Q. EVTETIO
LVCIO SATVRNINO. M. SEJO. VERANO
COS. CVRAM GERENTIBVS. TI. CLADIO
CELSO TI. AVG. COMBIO, M. TAVRITIO
MARCELLINO. L. D. P.

Slika 1

Zaccarijina verzija natpisa prema rukopisu MN. Spal. Lib. n. III (F. A. Zacharia 1753, str. xiii, br. XIII)

L · PRAECLO · L · F · CLEMENTI
IULIANO
PONTIF · QVINQVENAL · DESIG
FLAMINI · PATRONO · COLONIAE
PRIMIPILARI · LEG · V · MACEDONICAE
PRAEFECTO CASTRORVM
LEG · EIVSDEM · VETERANI · QUI
MILITAVER · SVB · P · MENTINO · RE
GVLO · LEGATO · AVGVSTALI · ET · MIS
SI · SVNT · Q · EVTETIO · LVSIO · SATVRNI
NO · M · SEIO · VERANO · COSS · CVRAM · GEREN
TIB · TI · CLAVDIO · CELSO · TITI · AVG
MARCELLO
L · D · P ·

Slika 2

Ljubavčeva verzija natpisa (EE 4, 259)

Me<mm=NT>i{n}o Re/gulo legato August{al}i et mis/si sunt Q(uinto) <F=E>u{te}tio Lusio Saturni/no M(arco) Seio Verano co(n)s(ulibus) curam geren/tibus Ti(berio) Claudio Celso Ti(beri) Aug(usti) [(i)berto?)] / Combio M(arco) Tauritio Marcellino / l(ocus) d(atu)s p(ublice).⁵

Revizija natpisa

Na osnovi Ljubavčeva prijepisa ime počašćene osobe restituirano je kao *L(ucio) Praecilio*, s tim da je načinjena manja intervencija ubacivanjem dva slova *l* u njegov nomen jer kod Ljubavca zapravo stoji *L. PRAECLO*.⁶ Sljedeća intervencija odnosi se na ime legata Pubilija Memija Regula,⁷ gdje je umjesto Ljubavčeva *MENTINO*, odnosno Zaccarijina *MEMTINO*, ispravljeno u *MEMMIO*. Nadalje, Ljubavčev je prijepis donio logični odgovor na pitanje funkcije *P. Memija Regula*, jer u tom je prijepisu nakon Memijeva imena naznačeno *LEGATO AVGVSTALI*, što je u svakom slučaju smislenije od Zaccarijina *ANGRETI*. Zbog toga je uslijedila samo manja intervencija u drugoj Ljubavčevoj riječi, pa je sadržaj *AVGVSTALI* ispravljen u *AVGVSTI*.

Intervencija je morala biti načinjena i u imenu prvoga navedenog konzula – *L. Fucija Luzija Saturnina* – jer kod Ljubavca (ali i kod Zaccarije) stoji *EVTETIO*, što je ispravljeno u *FVTIO*. Ime drugoga konzula nije ispravljano, no noviji su natpisi nedvojbeno pokazali da se on zvao *Marcus Seius Varanus*,⁸ a ne *Veranus* kako je to navedeno kod Ljubavca i Zaccarije. Stoga umjesto *VERANO* treba stajati *VARANO*. Na kraju, u predzadnjem retku natpisa, u Ljubavčevu je prijepisu vidljiv očit manjak sadržaja u odnosu na verziju Zaccarije,⁹ zbog čega je taj redak u potpunosti preuzet od Zaccarije.

Gledajući natpis u cijelosti, Ljubavčev je prijepis omogućio razrješenje mnogih koruptela, no i dalje pomalo nejasnim ostaje sadržaj 12. i 13. retka; odnosno nije jasno jesu li nakon sadržaja *curam gerentibus* navedene dvije ili tri osobe. Naime, kod Zaccarije stoji *TI CLAVDIO CELSO TI AVG / COMBIO M TAVRITIO MARCELLINO*, dok kod Ljubavca stoji *TI CLAVDIO CELSO TITI AVG / MARCELLO*. U epigrafskim je bazama predloženo čitanje *Ti(berio) Claudio*

Celso Ti(iberi) Aug(usti) [(i)berto?)] Combio M(arco) Tauritio Marcellino,¹⁰ no smatram da se to čitanje ne može uzeti za sigurnošću jer tu se u potpunosti uzdajemo u Zaccarijinu redakciju, koja u drugim dijelovima natpisa sadrži očite i znatne pogreške.

To ponajprije govorim zbog činjenice da bi se prvi dio tog sadržaja – *Tiberio Claudio Celso* – po svemu sudeći trebao odnositi na osobu koja je stekla civitet od cara Klaudija, pa je u tom smislu teško s tom osobom povezati pretpostavljeni sadržaj *Ti(beri) Aug(usti) [(i)berto?)]*, jer to bi ukazivalo da je riječ o Tiberijevu oslobođeniku.¹¹ Uz to, kod Zaccarije se nakon sadržaja *TI AVG* javlja i kognomen *COMBIO*, pa bi imenovanje *Ti. Claudius Celsus Ti. Aug. lib. Combios*, po mom sudu bilo bez presedana.

Zbog toga mi se prije čini da su u tom dijelu spomenute dvije osobe: prva bi bila *Ti. Claudius Celsus*, a druga *Ti.(?) Combios(?)*. Budući da su i Ljubavac, a posebno autor prijepisa kojega donosi Zaccaria, načinili niz očitih pogrešaka, ne bi bilo čudno da slova *AVG* nisu originalno stajala na natpisu, pa bi u tom dijelu možda trebali tražiti gentilicij osobe čiji je prenamen glasio *Tiberius*, a kognomen *Combios* ili vjerojatnije *Cambios*.¹²

Naravno, s obzirom na raniji navod gentilicija *Claudius*, može se pomišljati da je riječ o još jednoj osobi koja se zvala *Ti. Claudius*, no to se ne može tvrditi sa sigurnošću. Međutim, ako usporedimo Ljubavčev prijepis sa Zaccarijinim, vidljivo je da kod Ljubavca stoji *TITI AVG*, dok kod Zaccarije stoji *TI AVG*. Ako se baziramo na Ljubavčev prijepis, u navedenom je sadržaju prisutno sedam slova, pa ako prva dva slova odvojimo od ostalih, taj se sadržaj potencijalno može čitati kao *TI TIAVG*. To bi svakako moglo dati osnove da u sadržaju *TIAVG* zapravo čitamo *CLAVD*, na što dodatno upućuje i činjenica da su treće i četvrto slovo u obje riječi identične (*A* i *V*). Budući da je evidentno da oba prijepisa sadrže značajnije pogreške, smatram da bi bilo realno pomišljati da je između Tiberija Klaudija Celza i Marka Tauricija Marcelina spomenuta još jedna osoba, koja se potencijalno zvala *Ti. Claudius Cambios*.

Iako to ovdje nije od presudne važnosti, gledajući navedene prijepise, ipak mi se čini izglednijim da su na kraju

5 EDCS-27601587; EDH, HD054776.

6 Kod Zaccarije stoji *L. FL. PRAET*, pa je izvjesno da je Ljubavčeva verzija bliža originalu.

7 O njemu: *PIR M 342 = PIR² M 468*.

8 *AE 1978, 137 = AE 1984, 228 = TPSulp 70; AE 1988, 239; AE 1991, 438*.

9 U predzadnjem retku kod Ljubavca stoji samo *MARCELLO*, dok kod Zaccarije stoji *COMBIO M. TAVRITIO MARCELLINO*.

10 EDCS-27601587; EDH, HD054776.

11 Jedinu sam paralelu našao na natpisu *CIL 6, 968**, no tamo je naveden *Ti. Claudius, Ti. Aug. verna, Thypho*. Dakle, riječ je o robu rođenom u carevoj kući (*verna*), vjerojatno u doba Tiberija, no koji je civitet po svemu sudeći dobio od Klaudija.

12 Ime *Combios* do sada nije zabilježeno ni na jednom natpisu u rimskom svijetu, dok je kognomen *Cambios* zabilježen na natpisu iz Narbonske Galije (*CIL 13, 3503*) te vrlo vjerojatno i na natpisu iz Hardomilja kod Ljubuškog (*ILJug 1929*); usp. *OPEL 2, str. 28*.

natpisa bile navedene tri, a ne dvije osobe kako se to prvotno mislilo. Čak i da prihvatimo sadržaj *Ti(beri) Aug(usti)* nakon imena Tiberija Klaudija Celza, postavlja se realno pitanje zašto bi se nakon kognomena i potencijalne libertinske filijacije javio još jedan kognomen? No bez obzira na broj tih osoba, najvažnije je saznanje da je riječ o osobama koje su izvršile nalog (*curam gerentibus*) veterana o podizanju počasnog spomenika L. Preciliju Klementu Julijanu.

S obzirom na navedene konstatacije, koristeći Ljubavčev i Zaccarijin prijepis, može se predložiti sljedeća restitucija:

L(ucio) Praec[ij]l[i]o L(uci) f(ilio) Clementi / Juliano / pontif(ici) quinquennal(i) desig(nato) / flamine patrono coloniae / primipilari leg(ionis) V Macedonicae / praefecto castrorum / leg(ionis) eiusdem veterani qui / militaver(unt) sub P(ublio) Me<mm>NT>{i}o Re/gulo legato August{al}i et mis/si sunt Q(uinto) <F=E>u{te}tio Lusio Saturni/no M(arco) Seio V<a=E>rano co(n)s(ulibus) curam geren/tibus Ti(berio) Claudio Celso Ti(berio) <Cl=Ti>av<d=G>(io) / C<a=O>mbio M(arco) Tauritio Marcellino / I(ocus) d(atu)s p(ublice).¹³

Razrada ključnih elemenata

Sadržaj toga natpisa može se podijeliti u četiri glavne činjenice. Prva se, naravno, odnosi na počašćenoga primipilara, L. Precilija Klementa Julijana, za kojeg saznajemo da je služio kao *primus pilus* i *praefectus castrorum legionis V Macedonicae*. Na osnovi dobro datiranih natpisa, pouzdano znamo da je *legio V Macedonica* krajem Tiberijeva i početkom Klaudijeva principata boravila u Meziji,¹⁴ dok je na osnovi nekoliko natpisa aktivnih vojnika vrlo vjerojatno da je tada bila smještena u logoru *Oescus* na donjem Dunavu.¹⁵

Druga se činjenica odnosi na dedikante spomenika, za koje saznajemo da su bili *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato Augusti*. I u tom slučaju pouzdano znamo da je riječ o veteranima koji su služili u Meziji, jer

P. Memije Regul je bio carev legat u združenim provincijama Meziji, Makedoniji i Ahaji,¹⁶ i to zasigurno krajem Tiberijeva te početkom Klaudijeva principata.¹⁷ Dakle, zbog činjenice da je riječ o veteranima koji su služili za namjesnika Mezije, koji su k tomu dali podići spomenik primipilaru V. legije Makedonike, smatram da je očito kako je riječ o veteranima iste legije.

Treća se činjenica ponovno odnosi na veterane, odnosno na točno vrijeme njihova otpuštanja: *et missi sunt Q. Futio Lusio Saturnino M. Seio Varano consulibus*. Ranije se stavljao nešto širi raspon godina kada su *Q. Futius Lusius Saturninus* i *M. Seius Varanus* činili konzulski par,¹⁸ no novijim je otkrićima pouzdano ustanovljeno da je to bilo u drugoj polovini 41. godine.¹⁹ Dakle, riječ je o veteranima koji su otpušteni na samom početku Klaudijeva principata, i to prije Skribonijanove pobune u Dalmaciji.

Četvrta činjenica odnosi se na već spomenute osobe s kraja natpisa, jer na osnovi navoda *curam gerentibus*, jasno je da su se za sam čin podizanja natpisa u ime veterana pobrinite neke druge osobe, za koje nije sasvim jasno je li ih bilo dvoje ili troje.

Dakle, kada sumiramo podatke s natpisa, iz njega saznajemo da su veterani V. legije Makedonike, koji su služili u Meziji za namjesnika P. Memija Regula te koji su otpušteni iz službe tijekom druge polovine 41. godine, posredstvom nekoliko osoba (*Ti. Claudius Celsus*, *Ti. Claudius Cambius*, *M. Tauritius Marcellinus*) dali podići spomenik u Saloni svom bivšem zapovjedniku, koji je pak bio primipilar i prefekt tabora V. legije Makedonike te koji se priključio municipalnom životu u Saloni, postavi i patronom kolonije.

Pitanje dedikanata spomenika

Tumačenje natpisa može krenuti u više nedokazivih smjerova, no zbog činjenice da je riječ o natpisu s početka Klaudijeva principata, najprimamljivije ga je bilo povezati s navodom Plinija Starijega o Klaudijevu naseljavanju

13 Umetnuo sam izmjenu u kognomenu drugoga konzula, za kojega se na osnovi pouzdanih analogija zna da se zvao *Varanus*, a ne *Veranus* (AE 1978, 137 = AE 1984, 228 = TPSulp 70; AE 1988, 239; AE 1991, 438). Također, na osnovi Ljubavčeva sadržaja TITI AVG u 12. retku, predložio sam izmjenu *Ti(berio) <Cl=Ti>au<d=G>(io)*, dok sam za sadržaj COMBIO u 13. retku predložio izmjenu u *Cambio* (na osnovi analogija s natpisa CIL 13, 3503; te ILJug 1929).

14 CIL 3, 1698 = 13813b (godina 33./34.); AE 1957, 286 (godina 44./45.); AE 1944, 70 (godina 46.); CIL 11, 1835 (između 44. i 50. godine).

15 AE 1912, 188 (*veteranus, hic situs est + miles, heres fiduciaris faciendum curavit*); AE 1957, 298 (*miles*); AE 1957, 301 (*miles*); AE 1927, 51 (*centurio*). Za ranu povijest V. legije Makedonike, usp. najnovije: F. Matei-Popescu 2010, str. 35-45.

16 Cass. Dio 58.25.4-5.

17 S. E. Stout 1911, str. 6-8. Ključan dokaz da je Regul bio namjesnikom Mezije tijekom Tiberijeva i Klaudijeva principata jest natpis IG 3, 613 = EE 1, str. 219.

18 Primjerice: E. Ritterling 1924/25, str. 1583; A. Betz 1939, str. 50 (Kaligulina ili početak Klaudijeva doba); G. Alföldy 1964, str. 178 (između 41. i 44. godine); J. J. Wilkes 1970, str. 544 (između 38. i 44. godine).

19 Točnije, između početka jula te kraja oktobra 41. godine (P. A. Gallivan 1978, str. 417, 424; A. E. Cooley 2012, str. 460). Ključan dokaz za određivanje točnoga perioda njihova konzulata jest natpis AE 1978, 137 = AE 1984, 228 = TPSulp 70. Za popis konzula tijekom Kaligulina principata: P. A. Gallivan 1979.

veterana na području Sikula,²⁰ a upravo to načinili su Géza Alföldy i John J. Wilkes, koji su zaključili da je početkom Klaudijeva principata vjerojatno došlo do naseljavanja mezijskih veterana na području Salone.²¹ Naravno, ti su veterani automatski povezani sa Sikulima, gdje je uslijedio zaključak da su tamo – uz veterane dalmatinskih – u određenom trenutku bili naseljeni i veterani mezijskih legija.²² Budući da je otpuštanje tih veterana datirano prije 42. godine,²³ takva bi pretpostavka mogla iznjedrati pomisao da je Klaudije naselio veterane na područje Sikula čak i prije Skribonijanove pobune, na osnovi čega su se javile i pretpostavke o više zasebnih dedukcija veterana na salonijskom području tijekom Klaudijeva principata.²⁴

No činjenica jest da su to samo domišljanja te da se na osnovi činjeničnog stanja takva hipoteza ne može potvrditi, zbog čega ona ostaje samo jedna od mnogih nedokazivih pretpostavki. Naravno, povezivanje epigrafskoga s literarnim izvorom svakako je primamljivo te je Plinijev navod zanimljiva osnova za indiciju o potencijalnom naseljavanju veterana V. legije Makedonike na području Sikula, no po istoj se logici može iznijeti čitav niz gotovo istovjetnih pretpostavki. Primjerice, zašto taj natpis ne bi bio indicija za naseljavanje veterana mezijskih legija na području Ekvuma, Ljubuškoga polja ili pak Roškoga slapa? Činjenica da je natpis podignut u Saloni ne može biti dokaz da su otpušteni veterani naseljeni na istom području, jer mjesto podizanja natpisa u ovom se slučaju odnosi na L. Precilija – primipilara V. legije Makedonike – koji je u trenutku podizanja natpisa bio patron kolonije Salone.

Dakle, ne može se sa sigurnošću osporiti hipoteza da su ti veterani bili naseljeni na nekom drugom mjestu te da su svom bivšem zapovjedniku dali podići spomenik u koloniji kojoj je on postao patronom. Stoga hipoteza da su ti veterani bili naseljeni u Sikulima te da su dali podići spomenik L. Preciliju u Saloni, istovjetna je pretpostavci

da su veterani naseljeni u Ekvumu, Ljubuškom polju, Roškom slapu ili bilo gdje drugdje.²⁵ Naravno, suvišno je dokazivati nedokazivo.

Taj je natpis jedan od mnogih izvora koji otvaraju mogućnost za višesmjerna teoretiziranja, koja se – radi nedostatka pravih dokaza – ne mogu potvrditi. Dakle, jedini način na koji bi se mogla dokazati hipoteza o naseljavanju veterana V. legije Makedonike na području Dalmacije – pa bilo to na području Sikula ili negdje drugdje – jest otkriće barem jednoga natpisa njezina veterana koji bi se mogao datirati u period Klaudijeve vladavine.²⁶ Bez takvog natpisa ostaju nam samo nedokazive pretpostavke.

Curam gerentibus

No postoji jedna teorija za koju ipak postoje određeni dokazi. Naime, činjenica da su navedeni veterani podigli natpis svom bivšem zapovjedniku na području Salone, ne mora uopće značiti da su ti veterani bili naseljeni na području Dalmacije. Naprotiv, vrlo je moguće da je riječ o veteranima koji su bili naseljeni na području Mezije te koji su odlučili podići spomenik u čast svoga bivšeg prefekta tabora, koji je možda čak i utjecao na njihovo otpuštanje, što bi svakako moglo objasniti zašto su veterani dali podići spomenik posredstvom osoba navedenih na kraju natpisa (*curam gerentibus Ti. Claudio Celso...*).²⁷

Na području Mezije, točnije u arealu logora *Oescus*, posvjedočeno je dosta veterana V. legije Makedonike,²⁸ čak i više nego aktivnih vojnika, a još k tomu, najraniji se natpisi datiraju otprilike u Klaudijevo doba.²⁹ Stoga mi se osobno čini da su počasni natpis L. Preciliju Klementu Julijanu dali podići veterani V. legije Makedonike, otpušteni u drugoj polovini 41. te naseljeni na području Mezije gdje su vojevali za legata P. Memija Regula. Budući da je L. Precilije, kao primipilar – te posebno kao *praefectus castrorum* – potencijalno utjecao na njihovo otpuštanje iz

20 Plin. *HN* 3.142.

21 G. Alföldy 1964, str. 177-179; J. J. Wilkes 1969, str. 114. To je prije njih pomišljao i A. Betz 1939, str. 50, no on nije povukao paralelu sa Sikulima.

22 G. Alföldy 1964, str. 178; J. J. Wilkes 1969, str. 114.

23 Usp. AE 1978, 137 = AE 1984, 228 = TPSulp 70; P. A. Gallivan 1978, str. 417, 424; A. E. Cooley 2012, str. 460.

24 G. Alföldy 1964, str. 177-178.

25 Epigrafski nalazi pokazuju da je tijekom 1. stoljeća poslije Krista na području Dalmacije došlo do organiziranoga naseljavanja veterana na nekoliko važnih strateških lokacija, koje su sve odreda imale važnu ulogu pri kontroli cestovnih komunikacija, riječnih prijelaza ili pristupa glavnim rimskim centrima u priobalju istočnoga Jadrana (usp. N. Cesarik 2020, str. 221-226).

26 Na području Salone zabilježena su dva veterana V. legije Makedonike (CIL 3, 13907; ILJug 2089), no oba natpisa potječu iz perioda kasnoga principata (usp. I. Matijević 2015, str. 384-386, kat. br. 24-25).

27 *Cura*, -ae, f. = briga, ovlaštenje, nadzor, zadaća, zadatak, odgovornost... (J. Marević 2000, str. 656); *gerens*, -entis = koji nosi, radi, obnaša... (J. Marević 2000, str. 1229).

28 CIL 3, 7428; CIL 3, 12348; CIL 3, 14415; AE 1912, 188; AE 1912, 189; AE 1960, 128.

29 Primjerice: CIL 3, 12348; CIL 3, 14415 (usp. F. Matei-Popescu 2010, str. 44).

službe, veterani su mu se odužili podizanjem spomenika u koloniji kojoj je on postao patronom.³⁰ Zbog toga što su veterani bili smješteni u Meziji, a Precilije se naselio u glavnom gradu Dalmacije, za podizanje počasnoga spomenika opunomoćene su osobe zabilježene na kraju natpisa (*curam gerentibus Ti. Claudio Celso...*).

Dakle, kako je vidljivo, počasni natpis L. Precilija Klementa Julijana uopće ne mora indicirati naseljavanje veterana mezijskih legija na području Salone, već on samo potvrđuje da su ti veterani – posredstvom drugih osoba – dali podići počasni spomenik svom bivšem zapovjedniku. Budući da su na području logora *Oescus* posvjedočeni veterani V. legije Makedonike, čiji najraniji natpisi datiraju vjerojatno u Klaudijevo doba,³¹ mišljenja sam da je takva opcija sasvim izgledna. S druge strane, radi činjenice da na području Dalmacije nisu potvrđeni natpisi veterana V. legije Makedonike iz navedenoga perioda – ali i zbog činjenice da su veterani s natpisa L. Precilija opunomoćili druge osobe ne bi li se podigao spomenik u Saloni – teorija o naseljavanju veterana mezijskih legija na području Dalmacije ne čini se uvjerljivom.

Počašćivanje bivšega zapovjednika koji je postao patronom kolonije – podizanjem počasnoga natpisa upravo u toj koloniji – nije neobična praksa. Dapače, koliko mi je poznato, dva vrlo slična primjera idu u prilog teoriji da navedeni veterani nisu imali veze s Dalmacijom. Prvi je natpis M. Vetija Valenta, čovjeka s fantastičnom vojnom karijerom,³² koji je u određenom trenutku služio kao *exercitator equitum speculatorum*, ali i kao trecenarij, što je vrlo vjerojatno bila titula glavnoga zapovjednika same elite careve garde.³³ Nakon umirovljenja, Valent je postao patronom kolonije *Ariminum*, a podatak o njegovoj karijeri dugujemo upravo desetorici spekulatora koji su mu na području te kolonije dali podići spomenik. Dakle, očito je riječ o počašćivanju svoga bivšeg zapovjednika, pri čemu dedikanti nemaju veze s kolonijom u kojoj su dali podići spomenik.

Druga se paralela nalazi na natpisu Gaja Valerija Klementa, također primipilara te patrona kolonije *Augustae Taurinorum*, kojemu su spomenik dali podići *decuriones*

*alae Gaetulorum, quibus praefuit bello Iudaico sub divo Vespasiano Augusto patre.*³⁴ Nedavno je u Torinu pronađen još jedan natpis sa spomenom Gaja Valerija Klementa, koji pak otkriva da je on bio *primipilaris legionis III Cyrenaicae*.³⁵ Budući da je III. legija *Cyrenaica* boravila u Egiptu te da su *Gaetuli* bili nomadi sa sjevera Afrike,³⁶ ali i zbog činjenice da je veksilacija III. legije *Cyrenaica* sudjelovala u slamanju Prvoga židovskog ustanka,³⁷ Gaj Valerije Klement je očito bio postavljen na čelo veksilacije III. legije *Cyrenaica* kojoj su se pridružile i određene pomoćne postrojbe. Klement se kasnije povukao u koloniju *Augusta Taurinorum*, gdje je obnašao dužnost kvinkvenalnoga douvira te je bio imenovan i patronom kolonije. Dekurioni *alae Gaetulorum*, čije kretanje nema veze s kolonijom *Augusta Taurinorum*, podigli su počasni spomenik u čast svoga bivšeg zapovjednika upravo na području te kolonije.

Zaključna razmatranja

Za slučajeve M. Vetija Valenta i Gaja Valerija Klementa znao sam iz prijašnjega iskustva, dok sam proučavao neke druge aspekte natpisa rimskih vojnika, tako da ne mogu reći postoji li još sličnih primjera. No bez obzira na to, smatram da su ta dva slučaja sasvim dostatna kako bi se ukazalo na praksu postavljanja počasnoga natpisa bivšem zapovjedniku na području kolonije kojoj je on postao patron. Ti primjeri svakako pokazuju da dedikanti ne moraju imati veze s kolonijom gdje su dali podići spomenik, prema čemu je jasno da niti *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato Augusti* zapravo ne moraju imati veze s kolonijom Salonom. Dapače, po mom mišljenju, ti veterani nisu bili naseljeni na području kolonije Salone, niti su imali veze s Dalmacijom, što je vjerojatno bio razlog zašto su dali imenovati opunomoćenike kako bi se podizanje počasnoga spomenika na području Salone sprovelo u djelo.

Kada se to točno dogodilo, ostaje nerazjašnjeno. Naime, u dodatnim natuknicama pridodanim reprintu svoga rada o veteranima na području Dalmacije, Alföldy se poveo za navodom konzulskoga para, datiravši natpis u drugu polovinu 41. godine.³⁸ No navodom konzulskoga

30 Iskazivanje patronske časti primipilaru koji se priključio municipalnom životu bila je uobičajena praksa (B. Dobson 1970, str. 105, 111-113 = D. J. Breeze – B. Dobson 1993, str. 207, 213-215).

31 CIL 3, 12348; CIL 3, 14415 (usp. F. Matei-Popescu 2010, str. 44).

32 CIL 11, 395. Za reviziju čitanja određenih dijelova toga natpisa usp. N. Cesarik 2014, str. 98-102.

33 Usp. detaljno: N. Cesarik 2014, str. 103-110.

34 CIL 5, 7007.

35 AE 1995, 686.

36 H. Dessau 1910, str. 464-465.

37 E. Ritterling, 1924/25, str. 1509.

38 G. Alföldy 1987, str. 312.

para nije naznačen datum podizanja spomenika, već samo datum otpuštanja veterana koji su vojevali za P. Memija Regula na području Mezije. Prema tomu, druga polovina 41. zapravo predstavlja *terminus post quem* za dataciju natpisa L. Precilija Klementa Julijana, no točan datum podizanja spomenika ipak ostaje nepoznat. To je

svakako moglo uslijediti već u drugoj polovini 41., no može se osporiti činjenica da je do toga moglo uslijediti i u sljedećim godinama Klaudijeva principata. Jedno je sigurno: natpis je podignut onda kada je L. Precilije već bio imenovan patronom kolonije Salone, a je li to bilo 41., 42. ili pak neke treće godine, u konačnici i nije toliko bitno.

Kratice

AE	= <i>L'Année épigraphique</i> , Paris
CIL	= <i>Corpus inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de)
EDH	= <i>Epigraphische Datenbank Heidelberg</i> (edh-www.adw.uni-heidelberg.de)
EE	= <i>Ephemeris Epigraphica</i> , Berlin, 1872-1913.
IG 3	= <i>Inscriptiones Graecae. Vol. III. Inscriptiones Atticae aetatis romanae, pars I-II</i> , W. Dittenberger (ur.), Berlin, 1878-1882.
ILJug	= A. Šašel – J. Šašel, <i>Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt</i> , Situla 5, Ljubljana, 1963; <i>Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt</i> , Situla 19, Ljubljana, 1978; <i>Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMIII et MCMXL repertae et editae sunt</i> , Situla 25, Ljubljana, 1986.
OPEL	= B. Lörincz, <i>Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum. Vol. P (editio nova aucta et emendata): Aba – Bysanus</i> , Budapest, 2005; <i>Vol. II: Cabalicius – Ixus</i> , Wien, 1999; <i>Vol. III: Labarevs – Pythea</i> , Wien, 2000; <i>Vol. IV: Qvadratia -Zvres</i> , Wien, 2002.
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I. II. III.</i> , E. Klebs – P. von Rohden – H. Dessau (ur.), Berlin, 1897-1898.
PIR ²	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I. II. III.</i> , editio altera, Berlin, 1933-2015.
RE	= <i>Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart, 1893-1980.
TPSulp	= G. Camodeca, <i>Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii</i> , Roma, 1999.

Literatura

- G. Alföldy 1964 Géza Alföldy, *Veteraneneduktionen in der Provinz Dalmatien*, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 13 (2), Stuttgart 1964, 167-179.
- G. Alföldy 1987 Géza Alföldy, *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962-1985*, *Mavors Roman Army Researches* 3, Amsterdam 1987.
- A. Betz 1939 Artur Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, *Abhandlungen des archäologisch-epigrafischen Seminars der Universität Wien*, N.F. 3, Baden bei Wien 1939.
- D. J. Breeze – B. Dobson 1993 David J. Breeze – Brian Dobson, *Roman Officers and Frontiers*, *Mavors Roman Army Researches* 10, Stuttgart 1993.
- N. Cesarik 2014 Nikola Cesarik, *Kvint Recije Ruf i problem funkcija princepsa pretorija i trecenarija*, *Diadora* 28, Zadar 2014, 93-116.
- N. Cesarik 2020 Nikola Cesarik, *Rimska vojska u provinciji Dalmaciji od Augustova do Hadrijanova principata*, doktorska disertacija, Zadar 2020.
- A. E. Cooley 2012 Alison E. Cooley, *The Cambridge Manual of Latin Epigraphy*, Cambridge 2012.
- H. Dessau 1910 Hermann Dessau, *Gaetuli*, *RE* 7.1, Stuttgart 1910, 464-465.
- B. Dobson 1970 Brian Dobson, *The Centurionate and Social Mobility during the Principate*, u: C. Nicolet (ur.), *Recherches sur les structures sociales dans l'Antiquité classique*, Paris 1970, 99-116.
- P. A. Gallivan 1978 Paul A. Gallivan, *The Fasti for the Reign of Claudius*, *The Classical Quarterly, New Series* 28 (2), Cambridge 1978, 407-426.
- P. A. Gallivan 1979 Paul A. Gallivan, *The Fasti for the reign of Gaius*, *Antichthon* 13, Sydney 1979, 66-69.
- J. Marević 2000 Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Velika Gorica – Zagreb 2000.
- F. Matei-Popescu 2010 Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Bucharest 2010.
- I. Matijević 2015 Ivan Matijević, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata*, doktorska disertacija, Zadar 2015.
- E. Ritterling 1924/25 Emil Ritterling, *Legio*, *RE*, 12.1-2, Stuttgart 1924/25, 1186-1829.
- S. E. Stout 1911 Selatie Edgar Stout, *The Governors of Moesia*, Princeton 1911.
- J. J. Wilkes 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- F. A. Zacharia 1753 Francisco Antonio Zacharia, *Marmora Salonitana*, u: D. Farlato, *Illyrici sacri, tomus secundus. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo Aerae Christianae usque ad excidium Salonae*, Venetiis 1753, i-xlvi.

Summary

Nikola Cesarik

Veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo (ad CIL 3, 2028 = 8753)

Key words: Salona, patron, veterans, *legio V Macedonica*, Moesia, P. Memmius Regulus

With the aid of several manuscripts, the knowledge about the nowadays lost inscription from Salona – erected in the honour of L. Praecilius Clemens Iulianus, *primipilaris* and *praefectus castrorum* of *legio V Macedonica* – has been preserved (CIL 3, 2028 = 8753). Through the mediation of several individuals (probably three), the monument was erected by *veterani qui militaverunt sub P. Memmio Regulo legato Augusti et missi sunt Q. Futio Lusio Saturnino M. Seio Varano consulibus*, and considering the dating of the said consular pair (beginning of Claudius' reign), the inscription has been linked with the statement of Pliny the Elder that the emperor Claudius had settled the veterans in *Siculi*. The author rejects such a possibility and concludes that the mentioned veterans were not settled in the area of Dalmatia, which was probably the reason why they appointed assignees to erect the honorary monument in the area of Salona.

Translated by Nikola Cesarik and Luka Drahotusky-Bruketa

